

Univerzitet u Beogradu
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

**II NAUČNI SKUP
STREMLJENJA I NOVINE U
SPECIJALNOJ EDUKACIJI I REHABILITACIJI**

Beograd, 28. decembar 2012.

ZBORNİK RADOVA

Godišnja prezentacija rezultata naučno-istraživačkih projekata
Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
koje finansira
Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja
Republike Srbije
2011–2014

Beograd 2012.

II naučni skup
Stremljenja i novine u
specijalnoj edukaciji i rehabilitaciji

Beograd, 28. decembar 2012.

ZBORNİK RADOVA

Izdavač:

Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
11000 Beograd, Visokog Stevana 2
www.fasper.bg.ac.rs

Za izdavača:

Prof. dr Jasmina Kovačević

Urednik

Prof. dr Milica Gligorović

ISBN 978-86-6203-036-8

Zbornik radova će biti publikovan
u elektronskom obliku CD

Tiraž:

200

PROJEKAT 179068

EVALUACIJA TRETMANA STEČENIH
POREMEĆAJA GOVORA I JEZIKA
Rukovodilac projekta: Prof. dr Mile Vuković

PROJEKAT 179025

KREIRANJE PROTOKOLA ZA
PROCENU EDUKATIVNIH POTENCIJALA DECE SA SMETNJAMA
U RAZVOJU KAO KRITERIJUMA ZA IZRADU INDIVIDUALNIH
OBRAZOVNIH PROGRAMA
Rukovodilac projekta: Prof. dr Jasmina Kovačević

PROJEKAT 179017

SOCIJALNA PARTICIPACIJA
OSOBA SA INTELEKTUALNOM OMETENOŠĆU
Rukovodilac projekta: Prof. dr Nenad Glumbić

PROJEKAT 179055

UTICAJ KOHLEARNE IMPLANTACIJE NA EDUKACIJU
GLUVIH I NAGLUVIH OSOBA
Rukovodilac projekta: Prof. dr Sanja Đoković

PROJEKAT 179017

SOCIJALNA PARTICIPACIJA
OSOBA SA INTELEKTUALNOM OMETENOŠĆU

Rukovodilac projekta: Prof. dr Nenad Glumbić

ODNOS INTELEKTUALNIH SPOSOBNOSTI I PRAGMATSKIH VEŠTINA KOD DECE SA LAKOM INTELEKTUALNOM OMETENOŠĆU ŠKOLSKOG UZRASTA

Branislav Brojčin¹, Nenad Glumbić, Mirjana Japundža-Milisavljević
Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Pragmatski jezik je termin koji se koristi da bi se opisalo korišćenje jezika u socijalnom kontekstu. Iako osobe sa intelektualnom ometenošću mogu steći proširenu pragmatsku kompetenciju, ona ne prevazilazi očekivanja zasnovana na mentalom uzrastu, jer se mnoge pragmatske veštine oslanjaju na prethodne saznavne zahteve.

Clj ovog rada je da ispita odnos intelektualnih sposobnosti, sagledanih kroz koeficijent inteligencije, i pragmatskih sposobnosti dece sa lakom intelektualnom ometenošću školskog uzrasta.

Uzorak čini 120 učenika škola za decu sa intelektualnom ometenošću od 8 do 16 godina, koji su ujednačeni prema polu i prisutnosti biilingvizma. Pragmatski aspekti komunikacije ispitani su Skalom za procenu pragmatske kompetencije dece sa lakom mentalnom retardacijom, dok su podaci o koeficijentu inteligencije ispitanika dobijeni od školskih psihologa.

Dobijeni rezultati pokazuju da su razlike u inteligenciji značajan, ali ne i presudan faktor pri objašnjavanju razlika u pragmatskoj kompetenciji dece sa lakom intelektualnom ometenošću školskog uzrasta.

Ključne reči: *pragmatska kompetencija, laka intelektualna ometenost, školski uzrast*

UVOD

Pragmatski jezik je termin koji se koristi da bi se opisao jezik u kontekstu. Proučavanje pragmatike je zapravo proučavanje načina na koji se jezik koristi u socijalnoj situaciji radi postizanja ciljeva i uključuje pitanja poput: kakav je uticaj konteksta i slušalaca na komunikaciju, kada je poruka najefikasnija i kako se različiti tipovi poruka najbolje koriste. Pragmatski jezik upućuje na jezik u socijalnom smislu

¹ E-mail: branislav06@gmail.com

i ne uključuje samo ono što je rečeno, već zašto i u koju svrhu je nešto rečeno (Phelps-Terasaki, Phelps-Gunn, 1992). Sama pragmatika nije "deo" jezičke strukture, ali je njen domen tesno povezan sa strukturnim elementima (Kristal, 1996) i dok se znanje o strukturi jezika odnosi na to kako se zvuci i reči uređuju da bi preneli značenje, pragmatska znanja određuju upotrebu strukturnih znanja u određenoj situaciji (Menyuk, 1988).

Neki autori smatraju da kod osoba sa intelektualnom ometenošću (IO) postoje socijalni faktori rizika za razvoj pragmatske kompetencije. Najpre, roditelji dece sa IO često usvajaju dominantniju ulogu, slično nastavniku. Potom se ukazuje i na razlike u ponašanju dece u školskom dvorištu, gde deca sa IO teže da se igraju sama, uz minimalne socijalne interakcije, i gde nedostatak samopouzdanja u grupi vršnjaka prevazilazi očekivanja bazirana na mentalnom uzrastu. Deca sa IO teže da budu neagresivna i potčinjena u odnosu na svoje vršnjake s prosečnim IQ-om, dok se u učionici ustežu da potraže pomoć (Beveridge, Conti-Ramsden, 1987, prema Fowler, 1998).

Osobe sa IO stižu osnovne pragmatske veštine, ali im suptilniji aspekti konverzacione kompetencije često izmiču (Hatton, 1998). Dakle, iako ove osobe mogu steći proširenu pragmatsku kompetenciju, čak i tada postoje teškoće koje ih mogu obeležiti kao »socijalno trapave«.

Smatra se da, usled sazajnih nedostataka, osobe sa IO dostižu komunikacijsku kompetenciju, koja ne prevazilazi očekivanja bazirana na nivou mentalnog uzrasta i ukazuje se na to da za mnoga pragmatska postignuća postoje važni prethodni sazajni zahtevi (Abbeduto, Hesketh, 1997).

Iako se kašnjenje razvoja registruje u svim komponentama pragmatike, ovo zaostajanje, kao i finalni nivo postignuća, mogu se razlikovati u različitim aspektima pragmatskih sposobnosti.

CILJ

Cilj ovog rada je da ispita odnos intelektualnih sposobnosti, sagledanih kroz koeficijent inteligencije, i pragmatskih sposobnosti dece sa lakom IO školskog uzrasta.

METOD

Uzorak

Istraživanje je obuhvatilo 120 učenika škola za decu sa IO smeštenih na teritoriji centralnih beogradskih opština. Inteligencija ispitanika je u opsegu karakterističnom za decu sa lakom IO (IQ od 50 do 69). U uzorak su uključivana deca od 8 do 16 godina (po 30 ispitanika u uzrasnim grupama od 8 do 9,11; 10 do 11,11; 12 do 13,11 i 14 do 16 godina), koja nisu imala očigledne neurološke, senzoričke ili kombinovane smetnje. Ispitanici su ujednačeni prema polu (60 devojčica i 60 dečaka) i prisutnosti bilingvizma (46,67% bilingvalne dece)

Instrument

U istraživanju je korišćena *Skala za procenu pragmatske kompetencije dece sa lakom mentalnom retardacijom (SPPK-DLMR)* (Glumbić, Brojčin, 2002). Ova skala se sastoji iz dva dela. Prvi deo obuhvata 14 ajtema (od kojih se 11 skoruje) raspoređenih u pet grupa pitanja, koja se odnose na razumevanje komunikacionih signala relevantnih za pragmatsku kompetenciju (faktor rekognicije): facijalna ekspresija, komunikacione namere, presupozicije, komunikacione implikature, kao i komunikacione implikature i komunikacione namere u istom govornom činu.

Pitanja 1a, 2a, 3a se izostavljaju iz ukupnog skora. Ona govore o razumevanju situacija u njihovom najelementarnijem vidu, te se u slučaju negativnog postignuća, kada su ona u pitanju, može smatrati da će ostali odgovori, u okviru slične situacije, ali složenijeg konteksta, biti davani nasumično. Svakom pitanju prvog dela skale prethodi video snimak, na kome je prikazana određena situacija iz svakodnevnog života, bliska deci naše kulture. Pošto ispitanik odgleda snimak, postavljamo pitanja i ponudimo nekoliko odgovora o značenju onoga što je ispitanik video. Svi ispravni odgovori boduju se jednim poenom, dok se netačni odgovori boduju sa nula poena.

Drugim delom skale ispituje se ekspresija komunikacionih signala relevantnih za pragmatsku kompetenciju (faktor ekspresije): adekvatnost korišćenja honorifičkih elemenata, skladnost preuzimanja uloge govornika i slušaoca u komunikacionom procesu, vremenska adekvatnost elaboriranja teme, kao i korišćenje promene intonacije da

bi se istaklo ili promenilo značenje reči. Odgovore u drugom delu skale popunjava osoba koja neposredno radi s ispitanikom ili sam ispitivač kroz razgovor s ovom ili drugom osobom koja detaljno poznaje karakteristike i reakcije ispitanika u različitim socijalnim kontekstima. Princip ocenjivanja je isti kao i u prvom delu skale, s tim što u ovom slučaju ne možemo govoriti o ispravnosti odgovora, već o razvijenosti ili nerazvijenosti aspekata pragmatske kompetencije. Dakle, ukoliko se procenjuje da ispitanik ovladava pojedinim aspektom dobija jedan poen, dok se u suprotnom beleži nula poena. Maksimalan skor na skali je 15 poena (11 na prvom delu i 4 na drugom delu skale). Na ovom nivou razvoja SPPK-DLMR nisu postavljene bilo kakve norme, tako da se na osnovu postignutog skora pre svega utvrđuje mesto ispitanika unutar ispitivane grupe, kao i usvojenost pojedinih elemenata koje skala ispituje.

Podaci o koeficijentu inteligencije ispitanika dobijeni su od psihologa škola u kojima je vršeno istraživanje.

Pri dovođenju u vezu koeficijenta inteligencije sa SPPK-DLMR u celini i faktorom rekognicije ove skale primenjena je Pirsonova korelacija, dok je point-biserijalna korelacija korišćena pri ispitivanju odnosa IQ-a ispitanika i faktora ekspresije SPPK-DLMR.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA SA DISKUSIJOM

Tabela 1 – Odnos koeficijenta inteligencije sa postignućima na SPPK-DLMR u celini, faktorima rekognicije i ekspresije

korelacija		SPPK-DLMR (u celini)	faktor rekognicije	faktor ekspresije
IQ	r	0,335	0,288	0,332
	p	0,000*	0,001*	0,000*

* p < 0,01

Korelacija dobijena dovođenjem u vezu nivoa intelektualnog funkcionisanja sa SPPK-DLMR u celini je $r=0,335$. Posmatrano kroz faktore SPPK-DLMR, korelacija koeficijenta inteligencije sa faktorom rekognicije nešto je niža ($r=0,288$), nego sa faktorom ekspresije ($r=0,332$). Sve dobijene korelacije su pozitivne, niske i značajne (na nivou $p<0,01$).

Tabela 2 – Korelacije koeficijenta inteligencije i pojedinih elemenata faktora rekognicije SPPK-DLMR

		SPPK-DLMR – faktor rekognicije				
korelacija		facijalna ekspresija	komunikacione namere	presupozicije	komunikacione implikature	komunikacione implikature i namere
IQ	r	0,132	0,230	0,132	0,139	0,212
	p	0,149	0,012*	0,150	0,130	0,020*

* p < 0,05

Kada je reč o pojedinim elementima faktora rekognicije, inteligencija ispitanika je u značajnom odnosu s razumevanjem komunikacionih namera ($r=0,230$) i komunikacionih implikatura i namera u istom govornom činu ($r=0,212$), ali s nivoom značajnosti koji je niži ($p<0,05$) nego kod ranije pomenutih odnosa, što je u skladu s ranijom opservacijom da je korelacija inteligencije ispitanika s faktorom rekognicije SPPK-DLMR, nešto niža od one s faktorom ekspresije. Niži nivo značajnosti ovih korelacija, kao i odsustvo značajnih odnosa inteligencije s razumevanjem facijalne ekspresije, presupozicija i komunikacionih implikatura, možda se može objasniti na sličan način – učenje činjenica i njihovo povezivanje u mreže znanja potrebnih za razumevanje ovih elemenata pragmatske kompetencije verovatno je više povezano s uronjenošću u sredinu koja omogućava njihovo učenje, nego s koeficijentom inteligencije po sebi, bar kada se ispitivanje vrši u ispitivanom opsegu inteligencije, dok izvestan nivo razumevanja facijalne ekspresije može biti i evoluciono uslovljen.

Tabela 3 – Korelacije koeficijenta inteligencije i pojedinih elemenata faktora ekspresije SPPK-DLMR

		SPPK-DLMR - faktor ekspresije			
korelacija		honorifički elementi	preuzimanje uloge govornika i slušaoca	vremenska adekvatnost elaboriranja teme	promena intonacije
IQ	r	0,306	0,139	0,234	0,097
	p	0,001*	0,129	0,010**	0,291

* p < 0,01

** p < 0,05

Među elementima koji su pojedinačno ispitivani najviša korelacija je dobijena s adekvatnošću korišćenja honorifičkih elemenata jezika ($r=0,306$, $p<0,01$) i vremenskom adekvatnošću elaboriranja teme

($r=0,234$, $p<0,05$). Iako se oba elementa izgrađuju kroz komunikaciju i interakciju s drugima, očigledno je da inteligencija ima značajnu ulogu u učenju formi i prepoznavanju situacija u kojima ih je poželjno primeniti, odnosno u slučaju adekvatnosti opsega teme, proceni opsega poruke koji je sagovorniku potreban za njeno razumevanje. Korelacije sa skladnošću preuzimanja uloge govornika i slušaoca, kao ni sa sposobnošću promene intonacije u cilju isticanja ili promene značenja reči nisu statistički značajne, verovatno jer se radi o veštinama čije je elementarno ispoljavanje snažno biološki determinisano (elementarno, jer se preuzimanje reči, a posebno intonacija mogu koristiti u pragmatiski i sazajno zahtevnim kontekstima, a koji su pod većim uticajem učenja u zajednici). Razlika u nivou intelektualnog funkcionisanja u okviru lake IO očigledno nema značajnog uticaja na ispoljavanje elementarnih formi ovih kompetencija. Može se pretpostaviti da neka organska ili psihološka ograničenja mogu imati izraženiji uticaj, ali ona ne moraju biti nužno vezana za nivo sazajnih sposobnosti.

ZAKLJUČAK

Iako se između koeficijenta inteligencije i pragmatске kompetencije pronalaze statistički značajne veze, one nisu toliko snažne da bi se objasnile razlike u ispitivanoj populaciji kada je u pitanju ovladavanje ovim jezičkim nivoom. Dakle, razlike u inteligenciji su značajan, ali ne i presudan faktor pri objašnjavanju razlika u pragmatскоj kompetenciji dece sa lakom IO školskog uzrasta.

Faktori koji bi mogli biti snažnije povezani sa razlikama u pragmatским sposobnostima ove populacije su raznovrsnost, količina i kvalitet socijalnih interakcija, eventualno prisustvo dodatnih psiholoških i organskih ograničenja, kao i razvijenost drugih jezičkih nivoa, poput semantičkog i sitaksičkog.

LITERATURA

1. Abbeduto, L., & Hesketh, L. J. (1997). Pragmatic development in individuals with mental retardation: Learning to use language in social interactions. *Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Reviews* 3 (4), 323–333.

2. Fowler, E. A. (1998). Language in mental retardation: Associations with and dissociations from general cognition. In J. A. Burack, R. M. Hodapp, & E. Zigler (Eds.), *Handbook of mental retardation and development* (pp. 290–333). UK: Cambridge University Press.
3. Glumbić, N., Brojčin, B. (2002). Skala za procenu pragmatske kompetencije dece sa lakom mentalnom retardacijom. *Beogradska defektološka škola*, 8 (1-2), 163–176.
4. Hatton, C. (1998). Pragmatic language skills in people with intellectual disabilities: A review. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 23 (1), 79–100.
5. Menyuk, P. (1988). *Language Development: Knowledge and use*. USA: Scott Foresman & Co.
6. Kristal, D. (1996). *Kembrička enciklopedija jezika*, Beograd: Nolit.
7. Phelps-Terasaki, D., & Phelps-Gunn, T. (1992). *Test of Pragmatic Language – Examiner's Manual*, Austin, Texas: Pro-ed, inc.

RELATIONSHIP BETWEEN INTELLECTUAL ABILITIES AND PRAGMATIC SKILLS IN SCHOOL AGE CHILDREN WITH MILD INTELLECTUAL DISABILITY

Branislav Brojčin, Nenad Glumbić, Mirjana Japundža-Milisavljević
University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation

Summary

Pragmatic language is a term used to describe utilization of language within a social context. Although persons with intellectual disability can develop pragmatic competence, it does not surpass the expectations based on mental age, due to the fact that many pragmatic skills rely on previous cognitive demands.

The objective of this research is to determine the relationship between intellectual abilities, based on the IQ, and pragmatic skills of school age children with mild intellectual disability.

The sample consisted of 120 pupils of the same gender, attending schools for children with intellectual disabilities, aged between 8 and 16, and equal in the presence of bilingualism. The Scale for Assessment of Pragmatic Competence in Children with Mild Mental Retardation was used for evaluating pragmatic aspects of communication, while the information on students' intellectual abilities was obtained from school psychologists.

According to the obtained results, differences in intellectual abilities should be considered as an important, but not decisive factor in explaining the differences in pragmatic competence of school age children with mild intellectual disability.

Key words: pragmatic competence, mild intellectual disability, school age